

Katarzyna Witkowska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9603-607X>
e-mail: katarzyna.witkowska@uwm.edu.pl

Leksykografki głos systematyzujący.
Monika Czerepowicka: *Wielowyrasowe jednostki leksykalne w polszczyźnie. Studium leksykograficzne.*
Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Olsztyn 2023, ss. 268

A lexicographer's systematizing perspective.
Monika Czerepowicka: *Wielowyrasowe jednostki leksykalne w polszczyźnie. Studium leksykograficzne.*
Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Olsztyn 2023, pp. 268

W 2023 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie ukazała się książka Moniki Czerepowickiej, pt. *Wielowyrasowe jednostki leksykalne w polszczyźnie. Studium leksykograficzne*. Choć w literaturze można już znaleźć publikacje, w których porządkowano polskie koncepcje frazeologiczne i zdawano sprawę z rejestracji jednostek wielowyrasowych w słownikach (zob. np. Pajdzińska 2004; Lewicki 2007; Kosek 2010, 2015; Rak 2022, 2004; Witkowska 2024), to analiza przeprowadzona przez Czerepowicką wyróżnia się wielowątkowością i wnikliwością. W odniesieniu do prac teoretycznych dotyczących frazeologii autorka uwzględnia nie tylko prace badaczy polonistów, lecz także model Sens↔Tekst, koncepcję stanfordzką i nawiązującą do niej skalę frazeologiczności Michała Woźniaka. Nie mniej szczegółowe są analizy Czerepowickiej dotyczące opisów leksykograficznych jednostek wielowyrasowych w słownikach – autorka w swoich rozważaniach uwzględnia leksykony ogólne i frazeologiczne od końca XIX w. do początku XXI w. Oddzielne, a jednocześnie najistotniejsze miejsce w analizach autorki zajmują elektroniczne słowniki fleksyjne – te fragmenty monografii nie tylko relacjonują stan prac leksykograficznych nad słownikami

fleksyjnymi jednostek wielowyrazowych (nominalnych i werbalnych, które, co warto podkreślić, Czerepowicka współtworzyła), lecz także zawierają autorską propozycję formalnoparadygmatycznej systematyzacji jednostek wieloczłonowych. To wszystko sprawia, że monografia Czerepowickiej stanowi interesujące i bodaj najpełniejsze opracowanie dotyczące stałych jednostek wielosegmentowych w polszczyźnie, problemów ich rejestracji w leksykonach, przy jednoczesnym wykazaniu ich cech formalnogramatycznych¹.

Książka podzielona została na dziewięć rozdziałów. Całość zamyka bibliografia uzupełniona o indeks terminów oraz wykazy tabel, rycin i wykresów.

Krótki, ale wyczerpujący rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie teoretyczno-metodologiczne do dalszych rozważań: określono w nim przedmiot i cel analiz, podano metody badawcze oraz objaśniono przyjętą siatkę pojęć. Czerepowicka słusznie zdecydowała się poprzedzić te fragmenty przekrojowym wprowadzeniem. W tych zaledwie kilku akapitach autorka esencjonalnie przedstawia rozwój polskiej leksykografii (od XVI w. do czasów współczesnych) i na tym tle rozważa uwzględnianie jednostek wielowyrazowych w słownikach ogólnych, jak również obecność/brak informacji o paradygmatach tych jednostek w leksykonach. Refleksje te podsumowuje tak zwięzłym, jak dosadnym stwierdzeniem: „nie tylko w słownikach, ale także w refleksji językoznawczej połączenia wyrazowe umieszczane są na marginesie badań nad leksyką” (s. 11). Owa mocna puenta nie dziwi, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę fakt, że podobne myśli towarzyszyły językoznawcom już w latach osiemdziesiątych XX w.: postulat sporządzenia „choćby wstępnej systematyzacji paradygmatów polskich frazeologizmów” zgłaszał Zygmunt Saloni (1983: 357). Na konieczność ustalenia zakresu zmienności morfologicznej (tj. paradygmatu fleksyjnego i punktów nieciągłości) w przypadku każdej jednostki frazeologicznej notowanej w leksykonie zwracał zaś uwagę Andrzej Maria Lewicki (1987: 354). Sugestie językoznawców nie zostały jednak podjęte przez ponad dwie dekady (wyjątek stanowić mogą, jak się wydaje, jedynie sondy słownikowe będące w założeniu uzupełnieniem leksykonów frazeologicznych o nowe, nienotowane jednostki, szczerkowo opisywano też właściwości składniowe, semantyczne i pragmatyczne tych połączeń²).

¹ Z uwagi na wkład recenzowanej monografii do opracowań dotyczących zasobu frazeologicznego polszczyzny świadomie nawiązuję w tytule niniejszych rozważań do podtytułu jednej z ważniejszych prac Andrzeja Bogusławskiego z 2008 r. Tak jak rozróżnienie Bogusławskiego stanowi ważki punkt odniesienia w pracach z zakresu semantyki leksykalnej (głównie w paradygmacie strukturalnym), tak studium Czerepowickiej jest istotną pozycją (systematyzującą i uszczegółowiającą) w literaturze dotyczącej jednostek frazeologicznych.

² Zob. Bogusławski, Garnysz-Kozłowska 1979; Bogusławski, Wawrzyńczyk 1993 oraz zdecydowanie późniejsze, ale podobne w sposobach analizy opracowanie Bogusławskiego i Danielewiczowej z 2005 r.

O systematycznych badaniach nad fleksją nieciągłych jednostek języka można mówić dopiero od pierwszych dekad XXI w. (zob. np. Kosek 2008), są to jednak w zdecydowanej większości prace teoretyczne, które aby mogły być zaimplementowane do słowników, zwłaszcza elektronicznych, musiały zostać dostosowane do możliwości i ograniczeń związanych z wykorzystaniem narzędzi komputerowych (a więc też do wymogów inżynierii lingwistycznej). Efektem tych działań są trzy leksykony: SEJF, VERBEL oraz nieuwzględniony jeszcze w książce SGJW, które Czerepowicka współtworzyła i w których zastosowano jeden z możliwych sposobów opisu wzorców odmiany jednostek frazeologicznych, nawiązujący do zaproponowanego przez Janusza S. Bienia i Zygmunta Saloniego pojęcia fleksemu (1982). Z perspektywy czytelnika wydaje się to kluczowe, by jeszcze lepiej zrozumieć wkład monografii Czerepowickiej do opracowań z zakresu stałych połączeń wyrazowych polszczyzny.

Po komentarzach wprowadzających uwaga autorki skupia się na leksykografii, a konkretniej na prześledzeniu tych koncepcji, które zaważyły na współczesnym postrzeganiu tej dyscypliny i doprowadziły do wyróżnienia dyscypliny szczegółowej – leksykografii elektronicznej. Czerepowicka słusznie zauważa, że współcześnie zadania badawcze leksykografii sprowadzają się nie tylko do opracowań „tradycyjnych” (tj. słowników czy encyklopedii), lecz także do tworzenia i przetwarzania cyfrowych baz danych, co z kolei sprawia, że najnowsze prace leksykograficzne są w istocie interdyscyplinarne – muszą korzystać z narzędzi i metod nauk ścisłych i technicznych. Autorka przedstawia też kilka interesujących uwag przybliżających czytelnikowi kształt e-leksykografii XXI w. (wspomina m.in. o konieczności kustomizacji słowników). Istniejące klasyfikacje źródeł elektronicznych (Żmigrodzkiego (2005), Bienia (2010), Pałki i Kwaśnickiej-Janowicz (2017)) uzupełnia o własny podział informujący o przeznaczeniu opracowania (typie odbiorcy). Wyróżnia zatem leksykony przeznaczone do użytku przez człowieka i przeznaczone do użytku przez komputery.

Kolejna część monografii poświęcona jest różnym sposobom pojmowania frazeologii w językoznawstwie. Swoje analizy Czerepowicka prowadzi tu w porządku chronologicznym: od pionierskiego na gruncie polszczyzny modelu tradycyjnego Stanisława Skorupki, przez model funkcjonalny Andrzeja Marii Lewickiego, model semantyczny Andrzeja Bogusławskiego, model leksykograficzny Macieja Grochowskiego, po model pragmatyczny Wojciecha Chlebdy (wspomina również o koncepcji frazeologii poszczerzonej Piotra Müldnera-Nieckowskiego). Zbiór koncepcji językoznawczych autorka uzupełnia o modele nieco bardziej „techniczne”, tzn. biorące pod uwagę perspektywę informatyczną (przetwarzania języka czy uczenia maszynowego), z których korzysta/korzystało się w e-leksykografii. We wprowadzeniu do tej

części (zob. podrozdział 3.2., s. 42–46) językoznawczynie szczegółowo objaśnia odmienną perspektywę patrzenia na frazeologię w językoznawstwie teoretycznym i lingwistyce komputerowej – celem komputerowych badań nad zasobem frazeologicznym polszczyzny (ale też, jak się wydaje, każdego innego języka naturalnego) jest nie tyle rejestracja i opis frazeologizmów, ile ekstrakcja z tekstu jak największej liczby jednostek zadanego typu. W pierwszej kolejności Czerepowicka przybliżyła model Sens↔Tekst Igora Mielczuka, Aleksandra Żółkowskiego i Jurija Apresjana, następnie skupia się na tzw. koncepcji stanfordzkiej (tj. poziomach frazeologiczności) Timothy’ego Baldwina i Su Nam Kima. Podrozdział kończy omówienie skali frazeologiczności Michała Woźniaka.

Najciekawszą część tego fragmentu książki czytelnik znajdzie jednak na ostatnich kilku stronach rozdziału trzeciego. Czerepowicka dokonuje tu krytycznego przeglądu wyróżnianych w literaturze kryteriów definicyjnych jednostek frazeologicznych. Autorka wspomina m.in. o różnorodności asumaryczności znaczenia (co wyjaśnia na przykładzie jednostek z komponentem BIAŁY) oraz konieczności wyróżniania kryterium dystrybucyjnego (na podstawie którego do zasobu frazeologicznego zalicza się jednostki z członem występującym wyłącznie w ściśle określonym sąsiedztwie leksykalnym³) w miejsce proponowanego przez Andrzeja Marię Lewickiego warunku równości kształtności komponentów frazeologizmu z istniejącymi formami wyrazowymi. Uwagę skupia również na problemie wariantywności oraz na zjawisku niekompozycyjności składniowej niektórych wyrażen (np. *co i rusz, chcąc nie chcąc*). Ten fragment Czerepowicka kończy przedstawieniem autorskiej propozycji definicji jednostki wielowyrazowej (s. 57).

Rozdział czwarty stanowi jedną z części zasadniczych monografii. Celem tego obszernego fragmentu jest przegląd wybranych polskich słowników ogólnych i specjalistycznych (tj. frazeologicznych) oraz ukazanie sposobów opisu jednostek wieloczłonowych w tych opracowaniach. Autorkę interesuje opis leksykograficzny w rozumieniu Piotra Żmigrodzkiego (por. 2008: 26), a zatem i składniki makrostruktury hasła (m.in. sposób hasłowania jednostek frazeologicznych), i elementy mikrostruktury artykułu hasłowego (tj. postać jednostki leksykalnej, definicje, kwantyfikatory oraz informacja gramatyczna). Czerepowicka prowadzi rozważania w porządku chronologicznym i tematycznym. W pierwszej kolejności skupia się na leksykonach

³ Wprawdzie Czerepowicka kryterium to omawia na przykładzie jednostek: *fugas-chru-stas* i *koszałki-opałki*, jednak potem słusznie zauważa, że opierając się na tej cesze można za frazeologizowane uznać również konstrukcje przyimkowe typu: *po omacku, na umór, na jaw, w zamian*.

ogólnych: starszych, które wywarły znaczący wpływ na rozwój polskiej leksykografii (tj. *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego, *Słownika wileńskim*, *Słownika warszawskim* i *Słownika języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego) oraz współczesnych (*Słownika współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja, *Innym słowniku języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki i *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego). Autorka formułuje tu kilka ciekawych uwag szczegółowych. Zwraca uwagę na bogaty (choć zupełnie nieopisany gramatycznie) materiał frazeologiczny zgromadzony przez Lindego, a także na funkcję przykładów w leksykonie Doroszewskiego (które *de facto* stanowią cenne i trafne wskazówki fleksyjne) oraz na pionierskie na gruncie polskiej praktyki leksykograficznej podawanie informacji na temat łączliwości składniowej przez Bogusława Dunaja.

W przeglądzie słowników frazeologicznych Czerepowicka uwzględnia z kolei cztery opracowania: XIX-wieczny słowniczek Antoniego Krasnowolskiego, *Słownik frazeologiczny* Stanisława Skorupki wydany w latach sześćdziesiątych XX w., oraz dwa leksykony nowsze – *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny* Stanisława Bąby i Jarosława Liberka, a także *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego. W zbiorze tym, zdaniem Czerepowickiej, wyróżnia się słownik poznkański (notowanie przez Bąbę i Liberka właściwości szczegółowych zbliża opis leksykograficzny jednostek wielowyrazowych do opisu leksemów).

Kilkustronicowy rozdział piąty stanowi niejako wprowadzenie do dalszych analiz dotyczących fleksyjnych leksykonów elektronicznych. Czerepowicka zwraca uwagę m.in. na odmienne sposoby opisu fleksji polskiej w słownikach drukowanych, które ze względu na limity wydawnicze nie są w stanie uwzględnić ani warunków kompletnego opisu leksykograficznego, ani perspektywy szerokiego grona odbiorców (ograniczeń tych z oczywistych względów są pozbawione opracowania elektroniczne). W dalszej części rozważań autorka omawia koncepcję opisu morfologicznego zaproponowaną przez Janusza S. Bienia i Zygmunta Saloniego, szczególną uwagę poświęca zaś związanemu z tą teorią aparatowi pojęciowemu, tj. przedstawia definicje wyrazu *morfologicznego*, wyrazu *paradygmatycznego*, wyrazu *składniowego*, *fleksemu* oraz *wokabuły*.

Właściwe rozumienie tych terminów, a zwłaszcza pojęcia *fleksemu*, jest kluczowe w kolejnej, szóstej, części książki. W tej części rozważań Czerepowicka skupia się na opisie leksykograficznym jednostek wielowyrazowych w dwu elektronicznych słownikach fleksyjnych – *Słowniku elektronicznych jednostek frazeologicznych* opracowanym przez autorkę we współpracy z Agatą Savary oraz w leksykonie VERBEL rejestrującym frazeologizmy

czasownikowe opracowanym przez Monikę Czerepowicką, Iwonę Kosek oraz Sebastiana Przybyszewskiego. Z perspektywy czytelnika jest to rozdział cenny z dwu powodów. Po pierwsze, z uwagi na skrupulatne przedstawienie opisów leksykograficznych uwzględnianych w wymienionych opracowaniach. Po drugie, fragment ten pozwala obserwować prace e-leksykograficzne niejako „od kuchni” – Czerepowicka, współautorka analizowanych leksykonów, szczegółowo omawia etapy opisu leksykograficznego (od tokenizacji, przez zakwalifikowanie połączenia do określonej klasy gramatycznej, analizę morfosyntaktyczną członów i ich dezambiguację, po tworzenie grafów paradygmatów i generowanie form). Po trzecie, przybliży dwa narzędzia do znakowania jednostek wieloczłonowych wykorzystane w pracach nad wspomnianymi słownikami: Toposław (stanowiący podstawę SEJF-u) oraz Werbosław (stosowany w VERBL-u); wspomina również o problemach opisu leksykograficznego dotyczących np. sposobu odnotowania wahań rodzajowych w odniesieniu do jednostek opartych na rzeczowniku (np. *czermwonny pająk, kozioł ofiarny*).

Siódmą część książki Czerepowicka rozpoczyna interesującą konstatacją o regularności składniowej jednostek wielowyrazowych, a także o dużym stopniu regularności formalnej i fleksyjnej tych połączeń. Obserwacje te połączone ze szczegółowymi informacjami dotyczącymi budowy i odmiany jednostek wieloczłonowych, uwzględnionych w dwu współtworzonych przez językoznawczynię leksykonach, skłoniły autorkę do opracowania systematyzacji formalnogramatycznej tych połączeń. Rezultatem przeprowadzonych przez Czerepowicką badań są m.in. dwa wykazy najczęstszych wzorów strukturalno-paradygmatycznych – pierwszy, dotyczący wyrażen (zob. s. 200) i drugi, odnoszący się do zwrotów (zob. s. 207).

Przedostatni rozdział monografii stanowi jednocześnie jedną z najciekawszych części dociekań – autorka, analizując omawiane powyżej wykazy najczęstszych wzorów strukturalno-fleksyjnych, zauważa, że w odniesieniu do wyrażen i w odniesieniu do zwrotów jest kilka grafów (wzorów) dominujących liczebnie oraz znaczna liczba wzorów, do których przypisane są pojedyncze jednostki. Badaczka decyduje się zatem zweryfikować hipotezę dotyczącą możliwości zastosowania prawa Zipfa (tj. w uproszczeniu uniwersalnej prawidłowości polegającej na tym, że częstość poszczególnych wartości lub cech jest odwrotnie proporcjonalna do ich rangi statystycznej) w odniesieniu do jednostek wieloczłonowych. Czerepowicka, korzystając ze skali Janusza Imiołczyka, przygotowuje wykres podwójnie logarytmiczny częstości i rangi analizowanych grafów przypisanych do poszczególnych jednostek wieloczłonowych i wyróżnia siedem klas wzorów (grafów). Klasę I stanowią wzory szczególnie częste, klasę II – wzory bardzo częste,

III – częste, IV – średnio częste / średnio rzadkie, V – rzadkie, VI – bardzo rzadkie i VII – szczególnie rzadkie. Autorka dowodzi tym samym, że rozkład statystyczny jednostek wielowyrazowych potwierdza działanie prawa Zipfa.

Podumowując, monografia Czerepowickiej to wielowątkowe i wnikliwe opracowanie systematyzujące wiedzę o polskich jednostkach wielowyrazowych, a także zbiór cennych refleksji do wykorzystania w dalszych analizach lingwistycznych i leksykograficznych.

Wykaz skrótów słowników

- SEJF – Czerepowicka M., Savary A. (2012): *Słownik elektroniczny jednostek frazeologicznych*, Warszawa, <http://zil.ipipan.waw.pl/SEJF>
- SGJW – *Słownik gramatyczny jednostek wielowyrazowych* (2023). Wrocław, <https://sgjw.clarin-pl.eu>
- VERBEL – Kosek I., Czerepowicka M., Przybyszewski S. (2018): *Verbel. Elektroniczny słownik paradygmatów polskich frazeologizmów czasownikowych*. Olsztyn, <http://uwm.edu.pl/verbel>

Literatura

- Bień J.S., Saloni Z. (1982): *Pojęcie wyrazu morfologicznego i jego zastosowanie do opisu fleksji polskiej (wersja wstępna)*. „Prace Filologiczne” XXXI, s. 31–45.
- Bogusławski A. (2008): *Semantyka a pragmatyka. Leksykografa głos demarkacyjny*. Warszawa.
- Bogusławski A., Danielewiczowa M. (2005): *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*. Warszawa.
- Bogusławski A., Garnysz-Kozłowska T. (1979): *Addenda do frazeologii polskiej*. Warszawa.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. (1993): *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*. Warszawa.
- Kosek I. (2008): *Fleksja i składnia nieciągłych imiennych jednostek leksykalnych*. Olsztyn.
- Kosek I. (2010): *Gramatyczna charakterystyka związków frazeologicznych we współczesnych słownikach a najnowsze prace z zakresu frazeologii*. „Prace Filologiczne” LXVIII, s. 167–178.
- Kosek I. (2015): *Frazeologia i frazeografia polska w badaniach po 1989 roku*. „Język Polski” XCV, z. 1–2, s. 43–54.
- Lewicki A.M. (2007): *Rozwój frazeologii polskiej w ostatnim ćwierćwieczu*. [W:] *Problemy frazeologii europejskiej*. Red. A.M. Lewicki. T. 8. Lublin, s. 9–14.
- Lewicki A.M., Pajdzińska A., Rejakowa B. (1987): *Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne*. Warszawa.
- Pajdzińska A. (2004): *Wielonurtowość współczesnych badan frazeologicznych*. „Poradnik Językowy” z. 2, s. 27–38.
- Rak M. (2022): *Historia badań frazeologicznych w Polsce. Zarys problematyki*. [W:] *Aktuelle Trends in der phraseologischen und parömiologischen Forschung weltweit*. Red. A. Godek, A. Jurasz, P. Staniewski, J. Szczęk. Hamburg, s. 107–121.
- Rak M. (2024): *Historia kształtowania się myśli frazeologicznej w Polsce*. [W:] *Interkulturelles und interdisziplinäres in der Phraseologie und Parömiologie II*. Red. A. Godek, A. Jurasz, P. Staniewski, J. Szczęk. Hamburg, s. 239–251.
- Saloni Z. (1983): *Bardzo wstępne uwagi o słownikowym opisie polskich frazeologizmów*. [W:] *Tekst i zdanie. Zbiór studiów*. Red. T. Dobrzyńska, E. Janus. Wrocław, s. 353–363.

- Witkowska K. (2024): *Kategoria czasu i trybu w paradygmatach zwrotów frazeologicznych*. Olsztyn.
- Żmigrodzki P. (2008): *Słowo – słownik – rzeczywistość*. Kraków.